

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УМОВНО ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗІ У ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Павленко А.Г.

здобувачка вищої освіти бакалаврського рівня
Навчально-науковий інститут педагогіки
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, Україна

Шанскова Т.І.

доктор педагогічних наук, доцент

Анотація. У роботі досліджено розвиток критичного мислення у дітей та підлітків. Проаналізовано його властивості і методики формування на різних вікових етапах. Розглянуто методику розвитку критичного мислення на уроках української мови, яка ґрунтується на взаємодії учнів і педагогів та передбачає мотивацію, осмислення та рефлексію. Встановлено, що для підлітків ефективними є дискусії, обговорення суспільних подій, дебати та аналіз інформаційних джерел, що сприяє розвитку уміння порівнювати, аргументувати та формувати власну позицію.

Ключові слова: критичне мислення, розвиток, підлітки, методики, рольові ігри, рефлексія, аналіз інформації.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві розвиток критичного мислення у дітей та підлітків є необхідною умовою формування свідомої й відповідальної особистості. На сьогодні в умовах цифровізації освіти та посилення медіавпливів в суспільстві, на перше місце виходить здатність аналізувати та синтезувати інформацію, відрізнити факти від фейків і приймати обґрунтовані рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток критичного мислення є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних педагогів та науковців. Значний внесок у дослідження даної теми зробили: Н. Харченко, яка досліджувала розвиток критичного мислення у дітей; Н. Виборнова проаналізувала розвиток критичного мислення в підлітків як протидія впливу засобам масової інформації; Л. Костюк на практиці долідила освітні інструменти розвитку критичного мислення на уроках української мови в НУШ; Н. Кардашова комплексно дослідила розвиток критичного мислення в процесі навчання як запорука успіху. Недостатньо дослідженими залишаються питання розвитку критичного мислення на уроках української мови в перехідний період від дошкільного віку до підліткового періоду. Доцільним є аналіз практичних методів розвитку критичного мислення в повсякденному житті та їх поєднання з освітнім процесом.

Мета – аналіз особливостей розвитку критичного мислення у дітей та підлітків, зокрема на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідниця Н. Харченко у власних дослідженнях трактує критичне мислення як вид розумової діяльності особистості, для якого типовими характеристиками є формування стратегій усвідомлення та прийняття свідомих рішень у вирішенні проблемних завдань та ситуацій на основі опрацювання певних ресурсів а також аналіз різнобічних точок зору, формування індивідуальної думки, власна оцінка результатів діяльності [4, с. 5].

Відповідно до діючої в Україні Концепції громадянської освіти та розвитку, критичне мислення розуміють як здатність виходити за межі спрощеного, догматичного бачення реальності, розглядати проблеми з різних сторін і звертатися до різномовних інформаційних джерел. Критичне мислення дозволяє дітям та підлітків відокремлювати факти від суб'єктивних думок, логічно міркувати, усвідомлювати та долати власні упередження й стереотипи [2, с. 120]. Також, згідно даної Концепції, критичне мислення дозволяє об'єктивно визначати причини й умови виникнення життєвих труднощів [1, с. 8].

Критичне мислення у дітей та підлітків має ряд властивостей. Зокрема ключовими ознаками є:

- формування індивідуальної усвідомленості психічної поведінки та розуміння її наслідків. Це веде до здатності рефлексувати та само організованості;
- самостійність, що проявляється як вміння ставити перед собою завдання та вирішувати їх без сторонньої допомоги;
- рефлексивність, яка дозволяє дітям розуміти свої внутрішні стани та дії;
- оцінювання яке виконується за певними аспектами та передбачає порівняння реальності за критеріями та безпосереднє порівняння;
- обґрунтування, що має на меті визначення причин, через які особистість має дотримуватися певної думки, заснованого на поточних фактах;
- самоорганізація, що реалізується у підлітків як здатність впливати на свої дії, імпульси та розуміти власну відповідальність [1, с. 10-11].

Розвиток критичного мислення у процесі вивчення української мови є особливо ефективним, адже дозволяє наочно в доступній формі викладати навчальні матеріали з ефективним засвоєнням.

Ефективна методика розвитку критичного мислення у здобувачів освіти на уроках української мови побудована на взаємодії учнів і педагогів та направлена на постановку та визначення проблем і пошук методів для їх вирішення. Відповідно науковцями визначено три стадії розвитку критичного мислення.

Перша стадія мотивації актуалізує набуті уміння та навички та формує інтерес до розуміння нової теми. Для даної стадії характерне використати методів мозкового штурму, аналізу та синтезу, висування пропозицій різних версій та пропозицій щодо об'єкта досліджень. Основним результатом даного етапу є підвищення мотивації, поінформованості та комунікативної активності під час вивчення нових тем.

Для стадії осмислення характерна реалізація змісту, розвиток творчого критичного мислення, формування навички самостійної та колективізму, пошукової та продуктивної та пошукової діяльності. Учні на стадії осмислення ознайомлюються з навчальними матеріалами, які можуть бути представлені в текстах книг і статей, усному поясненню вчителя, відеоматеріалів. Серед ефективних прийомів цього етапу є читання з паузами, умовне створення таблиць, схем і графічних моделей інформації.

Для стадії рефлексії характерна персоналізація знань і навичок, посилення глибини знань, осмислення актуальних знань та принципів пізнавальної активності. На цьому етапі діти та підлітки узагальнюють вивчений матеріал, формують власне ставлення та особисту позицію. До основних методичних прийомів належать дискусії, створення схем і графічних моделей, результатом чого є усвідомлення процесів здобуття й опрацювання інформації, а також корекція власних установок, дій і міркувань.

Усвідомлення особливостей формування критичного мислення на різних етапах дитячого розвитку дає змогу батькам більш ефективно сприяти розвитку цієї здатності. У кожному віці діти по-своєму сприймають інформацію, ставлять запитання та осмислюють події навколо. Саме тому підходи до розвитку критичного мислення мають змінюватися від дошкільного до підліткового віку.

Розвиток критичного мислення на уроках української мови у дітей дошкільного віку відбувається насамперед через ігрову діяльність, фантазію та багаторазове повторення. На цьому етапі важливо не перевантажувати дитину складними поняттями, а забезпечити умови для спостереження, самостійного вибору й постановки запитань. Навіть прості питання на кшталт «чому?» чи «що станеться, якщо?» є першими проявами формування критичного мислення.

Дослідниця Л. Костюк пропонує добірку з п'яти інтерактивних вправ і методів, які спрямовані на розвиток критичного мислення здобувачів початкової освіти та можуть ефективно використовуватися на уроках української мови в умовах НУШ.

Світове кафе – інтерактивний метод групової роботи, що передбачає активний обмін знаннями, досвідом і думками між учнями. Під час роботи в

малих групах школярі обговорюють спільну проблему, по черзі переходять від одного столика до іншого, доповнюючи та уточнюючи напрацьовані ідеї. Така форма роботи сприяє розвитку комунікативних навичок, уміння співпрацювати та колективно знаходити шляхи розв'язання навчальних завдань.

Лінія/шкала оцінювання допомагає учням усвідомити власну позицію щодо запропонованої проблеми та навчитися аргументовано її відстоювати. У процесі обговорення школярі слухають думки однокласників, порівнюють різні погляди й за потреби можуть змінити свою позицію, що сприяє розвитку критичного мислення та культури діалогу.

Стратегія «Рухайтесь – Зупиніться – Обговоріть» спрямована на активне залучення всіх учнів до обговорення проблемних питань. Короткі дискусії в постійно змінюваних парах дають можливість кожному висловитися, поділитися власними міркуваннями та почути думку інших, формуючи навички співпраці й усного мовлення.

Вправа «Квітка лотоса» орієнтована на глибокий аналіз проблеми, виявлення її причин та взаємозв'язків. Робота в групах допомагає учням систематизувати інформацію, бачити проблему з різних позицій і знаходити обґрунтовані рішення, що розвиває логічне та аналітичне мислення.

Техніка «Дзига/Спінер» сприяє формуванню вміння аналізувати навчальну ситуацію, прогнозувати результати, робити висновки та здійснювати рефлексію. Послідовне виконання завдань стимулює аргументоване висловлювання власної думки та активну пізнавальну діяльність учнів [3, с. 222-223].

Інтерактивні вправи є ефективним засобом в розвиток критичного мислення, оскільки залучають здобувачів освіти до активної пізнавальної діяльності та співпраці. Однією з найпоширеніших є робота в парах, під час якої учні здійснюють критичний аналіз прочитаного художнього чи навчального тексту, редагують письмові роботи одне одного, оцінюють результати діяльності партнера або спільно аналізують вправу чи проблему. Не менш ефективною є робота в малих групах, яку доцільно застосовувати тоді, коли завдання потребує колективного виконання, а учні вже володіють необхідними знаннями та вміннями. Для організованості та результативності діяльності кожному учневі визначається роль (спікер, секретар, доповідач, посередник), а кожна група отримує чітко сформульоване завдання.

Метод «діалог» передбачає спільний пошук оптимального рішення при якому колектив ділиться на декілька груп і групу експертів із сильніших учнів. Робочі групи виконують завдання в обмежений час, тоді як експерти спостерігають за процесом, контролюють час і готують узагальнений варіант відповіді. Після презентації результатів відбувається колективне обговорення та формування остаточного висновку.

Ефективною є і вправа «дерево рішень», яка допомагає учням визначити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми, порівняти їх і обрати найбільш доцільний. Ефективним також є метод «вільного письма», під час якого учні письмово викладають власні думки щодо певної теми.

Висновки. Розвиток критичного мислення у дітей та підлітків є складним і багатограним процесом, що має виражену вікову специфіку та потребує системного підходу. Ефективний розвиток критичного мислення на уроках української мови можливий за умови поєднання зусиль педагогів і батьків, використання діалогічних методів навчання, проблемних завдань, рольових ігор та обговорення реальних життєвих ситуацій. Застосування таких підходів сприяє формуванню вміння аналізувати інформацію, робити обґрунтовані висновки та виробляти власну позицію.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці ефективних методик розвитку критичного мислення у дітей різних вікових груп та різними фізичними можливостями з урахуванням соціальних чинників.

Список використаних джерел

1. Виборнова Н. М. Розвиток критичного мислення в підлітків як протидія впливу засобам масової інформації : Кваліфікаційна робота. Науковий керівник: О.М. Блашкова, 2025. – 84 с.
2. Кардашова Н.Г. Розвиток критичного мислення в процесі навчання як запорука успіху. Українська література в загальноєвропейському контексті, 2019. Вип. 3. С. 118-122.
3. Костюк Л. Освітні інструменти розвитку критичного мислення на уроках української мови в НУШ. Наука. Освіта. Молодь, 2022. Ч. 1. С. 221-224.
4. Харченко Н. Розвиток критичного мислення. Інноваційні форми роботи для дітей і дорослих; Київ : «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. – 120 с.

Developing critical thinking in children and adolescents

The work investigates the development of critical thinking in children and adolescents. It has been established that critical thinking is perceived as the ability to analyze information from various sources, reason logically, be aware of one's prejudices and stereotypes, separate facts from subjective judgments, form one's own position and make well-founded conclusions. Special attention is paid to the age-related features of the development of this competence: from game and everyday forms in preschool age to conscious analysis, argumentation and reflection in adolescence. Its properties and methods of formation at different age stages are analyzed. The key properties of critical thinking in children and adolescents in Ukrainian language lessons are highlighted, including: the formation of individual awareness of behavior, the ability to reflect, independence in solving problems, evaluation and justification of one's own actions, self-organization and awareness of responsibility. The methodology for developing critical thinking in Ukrainian language lessons is considered, based on the interaction of students and teachers and which involves motivation, comprehension and reflection. Particular attention is paid to practical methods for developing critical thinking in children of different ages. For the preschool period, these are primarily game activities, observation and posing the simplest questions. It has been established that effective methods for developing critical thinking in Ukrainian language lessons will be the following methods and techniques: "World Cafe", "Evaluation Line/Scale",

"Strategy "Move - Stop - Discuss"", "Exercise "Lotus Flower"", "Fidget Spinner/Spinner" technique. The problems of insufficient research into the continuity of the development of critical thinking from preschool age to adolescence and the need to create comprehensive methods that combine the educational process with everyday life are also reflected.

Key words: critical thinking, development, adolescents, methods, role-playing games, reflection, information analysis.